

delom, ga torej dobimo zaradi prizadevnosti, spretnosti... "Če imam denar, lahko kupim odlično sliko, čeprav morda sploh ne cenim umetnosti; lahko kupim najboljši gramofon, čeprav nimam glasbenega okusa; lahko kupim knjižnico, čeprav jo uporabljam samo v bahaške namene."²⁴ Zaželjen način pridobivanja stvari bi naj bil takšen, da vložimo v delo prizadevanje, ki je kvalitetno sorazmerno temu, kar si z njim pridobimo.

3.1.5. VPLIV NA ETIKO

Mnogi zastopajo mnenje, da so vrednote veljavne, ko so sprejete v družbi določene kulture. Zastopajo stališče, da vrednote in norme niso univerzalno in vsesplošno veljavne. Fromm pa je ravno nasprotnega mnenja. Meni, da so nekatere osnovne norme in vrednote v življenju, ki so že tisočletja priznane. Te vrednote so veljavne za vso človeštvo, saj so v sami naravi ljudi. "Človek stoji od rojstva dalje pred problemom, da odgovori na vprašanje, ki mu ga postavlja življenje: Kaj naj naredimo iz svojega življenja? Kam naj gremo? Kakšen smisel naj damo življenju? /.../ Odgovori na ta vprašanja so se v zgodovini človeštva, v različnih časih, na različnih mestih, ponavljali."²⁵ Ne obstaja etičen problem, ki bi bil lasten le določeni družbi ali samo enemu obdobju. Zaradi različnih razmer, v katerih ljudje živijo in zaradi katerih se razlikujejo, nastanejo različna videnja istih etičnih problemov.

Dober primer, ki ga navaja Fromm, je primerjava med bremenom avtoritarnosti – zahteve po slepi poslušnosti – v 19. in 20. stoletju. V prejšnjem stoletju se je od otrok, žensk in delavcev zahtevalo, da so slepo ubogali in brez razmišljanja in vprašanj izpolnjevali vse zahteve. Neposlušnost je bila nekaj pregrešnega. Kako je s tem danes?

²⁴ Fromm, Erich, Zdrava družba, str. 116

²⁵ Fromm, Erich, Sozialistische Gesellschaftskritik, Band V., str. 320

Avtoritarnost nima več take oblike kot nekdej. Najprej je treba pojem avtoritarnosti teoretično razložiti. "Smiselno je razlikovati med racionalno in iracionalno avtoriteto."²⁶ Iracionalna avtoriteta je očitno izražena v totalitarnih državah. Povezana je s strahom in z izvajanjem pritiska na osnovi čustvene podvrženosti. Pod racionalno avtoriteto pa Fromm razume vsako vrsto avtoritete, ki temelji na kompetenci in znanju, ki sprejme kritiko...

Razlika je tudi med odkrito in anonimno avtoriteto. Odkrita avtoriteta je primernejša, ker se lahko oseba brani, hkrati pa nudi možnost, da se skozi diskusijo razvija osebnost. Anonimna avtoriteta ima videz tolerance in popustljivosti, vendar pa ve vsak, ki pozna pravila igre, kaj se skriva za tem.

Kakšna pa je anonimna avtoriteta 20. stoletja? To je tržišče, javno mnenje, to, kar delajo vsi, želja po nerazlikovanju od drugih... Vsak pa živi v iluziji, da dela po svoji prosti volji.

Drug primer je skopost in kopičenje. V 19. stoletju sta v srednjem razredu veljala za krepost. Obogatel si, če si kopičil, zbiral, varčeval. To v današnjem času ne šteje več kot krepost. "Če bi hoteli v današnjem času s silo uveljaviti skopost in kopičenje, bi zrušili naše gospodarstvo. Današnji človek mora denar izdajati in konzumirati."²⁷ Konzumiranje je danes takšna krepost, kot je bilo varčevanje pred sto leti. Konzumiramo cigarete, alkohol, knjige, filme,... Smo pasivni potrošniki in smo razočarani ker nismo produktivni. Produciramo stvari, vendar smo v našem odnosu do soljudi - v našem odnosu do stvari - zelo neproduktivni.

Kaj lahko naredimo?

Na to so in bodo še skušali odgovoriti mnogi strokovnjaki. Rešitev, ki jo je podal Fromm, bom predstavila v poglavju 3.5 - Pot od *imeti* k *biti*.

---

²⁶ prav tam, str. 321

²⁷ prav tam, str. 325

3.1.6. VPLIV NA EKOLOGIJO

V tem podpoglavju bi rada predstavila, kakšne posledice za ekologijo ima prevladujoča eksistenčna drža *imeti*, ki prevladuje v modernih družbah. Če želimo preiti v orientacijo *biti*, moramo v osnovi spremeniti tudi odnos do okolja. Če tega ne bomo storili kmalu, ne bomo več mogli govoriti o nikakršnem obstoju, kjer bi težili po *imeti* ali *biti*. Fromm v svojih delih tej problematiki ne posveča večje pozornosti. Sama ji pripisujem veliko pomembnost, zato bom namenila del naloge tudi tej temi.

Svet se sooča z globalno krizo okolja, ki grozi, da bo prestopila meje obvladljivosti in napravila naš planet čedalje bolj neugoden za bivanje. Kljub nenehnemu napredku znanosti in tehnologije je vedno bolj jasno, da je človek v neusmiljenem poskušanju, da bi postal gospodar narave, napravil veliko škode v svojem bivalnem okolju. Zavest o obstoju teh problemov in o nujnosti njihovega reševanja se krepi.

Ohranjanje sedanjega tempa gospodarske rasti v industrijskih državah je z ekološkega stališča nesprejemljivo. Konceptija z okoljem usklajenega razvoja predvideva, da bi moralo človeštvo svoj nadaljnji razvoj zasnovati na zdravem in ustvarjalnem življenju, v harmoniji z naravo in ob zavesti, da mora biti varstvo okolja sestavni del vsakega razvoja. Prepričana sem, da bomo veliko storili, če nam bo uspelo zavest o nujnosti varovanja našega dragocenega planeta vnesti v vsa naša ravnanja in predvsem v našo zavest. Rešitev je torej v odpravi prepričanja, da je človek suveren gospodar vesolja.

O EKOLOGIJI

Ker sama pripisujem problemu ekologije zelo velik pomen, bi rada najprej predstavila nekaj zanimivih podatkov o ekologiji.

Ekologija se je pojavila pred dobrimi sto leti kot povsem naravoslovna znanstvena disciplina. Različni avtorji navajajo različne letnice nastanka pojma ekologije. Prvo pravo definicijo je po Enzensbergerju leta 1868 objavil nemški biolog Ernst Haeckel. Ekologijo je definiral kot poddisciplino zoologije, ki naj bi raziskovala vsa razmerja med neko živalsko vrsto in njeno organsko in anorgansko okolico. White navaja, da se je beseda ekologija v angleščini pojavila prvič leta 1873, vendar ne pove, če je že takrat v svoje okvirje vključevala tudi zanimanje za človeka in njegov odnos do okolja.

V tem kontekstu je za nas relevantna ekologija človeka, ki po Leksikonu CZ Okolje: "Preučuje vplive in spremembe v okolju, ki jih povzročata človek s svojimi dejavnostmi in posegi; raziskuje omejitve za delo in življenje v okolju (voda, hrana, energija, prostorski vidiki), posledice onesnaževanja in zastrupljanja okolja, učinke različne gostote naselitve in prometa, značilnosti različne ureditve okolja in načina življenja, spremembe v ekosistemih itd."²⁸

Ekologija je iz čiste naravoslovne znanosti prerasla tudi v družboslovno disciplino, ko je predmet njenega preučevanja postal tudi in predvsem človek. Po Koželj-Vukovi interpretaciji ni možna omejitev ekološkega znanstvenega področja, zato je ekologija postala izrazito interdisciplinarna znanstvena disciplina, s katero se ukvarjajo strokovnjaki zelo različnih strokovnih področij, vsak seveda iz svojega zornega kota. Ekološki problemi nikakor niso zgolj tehnično-tehnološke narave, ampak so hkrati tudi ekonomski, sociološki, politični, kulturni, če naštejemo le nekatere.

Odkar človek biva na zemlji kot številna vrsta, poskuša spreminjati naravno okolje sebi v prid in s tem pogosto škodljivo vpliva na naravo. Njegov način uporabe naravnega okolja je drugačen kot pri drugih živih bitjih, lahko bi rekli, da je človek destruktivna sila v naravi.

---

²⁸ Leksikon CZ, Okolje, str. 64

Kirn navaja devet za ekologijo relevantnih obče antropoloških posebnosti človeške vrste in njegove ustvarjalnosti, ki se bolj ali manj intenzivno kažejo v vsaki družbi:

- Človekove potrebe se razširjajo količinsko in po strukturi. Vsa biosfera pa funkcionira na način konstantnosti potreb živih bitij, ne pa seveda posamičnih populacij.
- Človekovo obnašanje v naravi je selektivno. Naravo je razdelilna škodljivo in koristno - glede na ozek krog svoje dejavnosti, potreb in ciljev, ne glede na funkcioniranje ekosistemov in celotne biosfere. Ekonomska in biološka smotrnost nujno ne sovpadata, ampak se pogosto razhajata.
- Človek koristi nekatere temeljne življenjske vire univerzalno, mnogofunkcionalno. Zato mu že zmanjkuje vode in kisika za osnovne biološke funkcije. Po drugi strani pa človek v nasprotju z drugimi živimi bitji koristi nekatere komponente biosfere skrajno specialistično in zato potratniško in obremenilno za okolje.
- Zgodovina človekovega dela izpričuje nenehno rast produktivnosti, medtem ko produktivnost vseh drugih živih bitij ostaja bolj ali manj konstantna, niha okoli določene mere.
- Človek izdvaja snovi iz njihove biogeokemične povezanosti in krožne, ciklične procese ekosistemov in biosfere razstavlja v linearne, nezaključene procese ali pa vzpostavlja drugačne krogotoke, ki so v konfliktu z naravnimi krogotoki in jih izpodrivajo.
- Človek nadomešča organsko, biološko raznovrstnost z družbeno, tehnološko, kulturno raznovrstnostjo in tako siromaši raznovrstnost biosfere.

- Človek reproducira naravo ne samo v njeni dejanskosti, ampak tudi v njeni možnosti. To dokazuje tehnološki razvoj.
- Človeštvo se razmnožuje neodvisno od drugih vrst, medtem ko je reprodukcija vseh vrst opredeljena tudi s konkurenco med vrstami.
- Človek ne more narediti ene same stvari, ne da bi hkrati sprožil posledice, ki jih ni hotel. Nehoteni stranski učinki so nujni ob vsakem človekovem smotru.²⁹

Če gledamo na razmerje med človekom in zemljo v časovnem obdobju enega samega leta oziroma samo v določenem delu sveta, ne moremo opaziti posebnih sprememb. Če pa pogledamo na to razmerje v celoti – od nastanka človeške vrste do danes, nas ostra nasprotja v tem razmerju, do katerih je prišlo v najbližji preteklosti, jasno opozarjajo na usodne spremembe, na katere se moramo nemudoma odzvati.³⁰

Mnenja o tem, kako resna je ekološka situacija na našem planetu, se razhajajo od avtorja do avtorja. Ni pa dvoma, da se ti problemi tičejo nas vseh, ne glede na to, kdo in kje jih je povzročil. Da so problemi resni in si ni več mogoče zatiskati oči pred njimi, rekoč, da se nas to nič ne tiče, kaže tudi množična udeležba na konferenci Združenih narodov o okolju in razvoju (UNCED), ki je potekala leta 1991 v Rio de Janeiru. Na njej se je zbralo 120 predsednikov držav ali vlad in izrazilo zaskrbljenost nad dosedanjim razvojnim vzorcem, ki povzroča resne, globalne ekološke spremembe. Podpisali so tudi dve konvenciji, s katerima so se, vsaj na papirju, odločili končati obdobje t.i. neomejenega gospodarskega razvoja in preiti na z okoljem uravnoteženi razvoj.

²⁹ Kim, Andrej, Ekološke meje in protislovja družbenega razvoja, Pasti razvoja, str.19

³⁰ Gore, Al, Na poti k ravnovesju, str. 27

ODNOS OZIROMA KONFLIKT MED ČLOVEKOM IN NARAVO

Ekološka kriza ni kriza narave po sebi, ampak kriza človekovih odnosov z okoljem. Človek je izvor ekološke krize in tudi ključ njene razrešitve.

Človek in narava sta partnerja, ki sta med seboj odvisna. Partnerstvo pomeni, da sta partnerja enakopravna. To ekonomsko pomeni, da so produkcijski faktorji (kapital, delo, narava) enakopravni. Nekdaj se je obravnavalo npr. sužnje kot blago, s katerim so poljubno razpolagali. Dandanes se podobno dogaja z naravo. Naravo izkoriščamo. Mislimo, da lahko z njo delamo, kar želimo.

Vse kaže, da je konflikt med ekonomijo in ekologijo neizogiben. Problem tiči v človekovem odnosu do narave, saj večina človekovih dejavnosti predstavlja neko obremenitev za naravno okolje. Človekova dejavnost ne more biti ekološko nevtralna. Ekološko krizo bi lahko imenovali tudi krizo človekovih odnosov z okoljem. Prav tako, kot je človek izvor ekološke krize zaradi svoje prakse ekonomskega ravnanja z naravo, je kot edino razumno bitje na planetu tudi ključ njene razrešitve.

Človek si je glede na svoje potrebe in sposobnosti naravo razdelil na koristno in nekoristno, na tisto za njega uporabno in neuporabno. Zanj je uporaben le tisti del celote, ki pomeni sredstvo za doseg nekega cilja. To dvojnost v človekovem vrednotenju narave je opazil že sv. Avguštin. Kirn navaja njegovo ekološko priporočilo, staro celo tisočletje in pol, da ko jemlješ in uporabljaš stvari iz narave, misli na njihovo celotno vlogo in ne samo na svoje koristi.

Ekonomske aktivnosti se odvijajo znotraj biosfere in so njen del, podsistem, ki je odvisen od nje. Vendar pa ekonomski sistem nima temeljnih strukturnih in funkcionalnih značilnosti biosfere. Biosfera in ekosistemi delujejo po načelu samoregulirajočega dinamičnega ravnovesja. Glavno načelo sodobnih ekonomskih sistemov pa je nenehna rast.³¹ Kirn

³¹ prav tam, str. 79

ugotavlja, da bo ontološki in strukturni konflikt med ekonomijo in ekologijo neizogiben toliko časa, dokler sedanje ekonomske paradigme trajne rasti ne bo zamenjalo ustaljeno dinamično ravnotežje.

Najpomembnejše je, da ponovno odkrijemo naravo kot partnerja, od katerega smo življenjsko odvisni.

Na problem moramo gledati tudi z medgeneracijskega vidika. Tržni mehanizem izključuje prihodnje generacije. Le-te se ne morejo na sedanjem trgu potegovati za naravne vire. "Nemogoče je govoriti o optimalni porazdelitvi virov, če ni znano povpraševanje za celotno bodočnost."³² Ne moremo vedeti, ali so precenjene bodoče zahteve ali je podcenjena ponudba. Informacije o tem, kakšno bo povpraševanje za celotno bodočnost, pa je nemogoče dobiti. Drug način razmišljanja je, da se problem medgeneracijske porabe naravnih virov odstrani s specifičnim etičnim stališčem, da bodoče generacije, ki sedaj ne obstajajo, tudi pravic sedaj nimajo. Pravice bodo imele samo nad tistim, kar bo razpoložljivo, ko bodo obstajale. "Če bodoče generacije nimajo sedanjih pravic, to še ne pomeni, da sedanji ljudje nimajo obveznosti, da poskušajo zagotoviti določeno kakovost okolja in pustiti odprte mnoge možnosti za tiste, ki bodo prišli za njimi."³³ Ključni ekološki interesi obstoja prihodnjih generacij so zavarovani, če bo vsaka generacija zadovoljevala svoje potrebe s spoštovanjem in ohranjanjem temeljnih pogojev obstojnega razvoja (sustainable development - razvoj, ki je sposoben sam sebe ohranjati).

KAKO NAPREJ?

Vzroke za današnje stanje okolja torej lahko iščemo v eksponentni gospodarski rasti, ki smo ji priča zadnjih nekaj desetletij. Živimo namreč na omejenem planetu, ki pa ni omejen samo prostorsko, ampak imamo na njem tudi omejene količine neobnovljivih

³² Kim, Andrej, Konfliktnost med ekonomijo in naravo, Teorija in praksa št.3-4, 1992, str. 266

³³ prav tam, str. 267

energetskih in surovinskih virov. Neomejena pa tudi ni zmogljivost biosfere, da nevtralizira onesnaževanje, ki je posledica materialne proizvodnje. Z ekološkega stališča je ohranjanje enake stopnje gospodarske rasti ali celo njeno povečanje zelo vprašljivo, če ne že nesprejemljivo.

Množico razprav na temo gospodarske rasti je v sedemdesetih letih sprožila objava knjige Meje rasti, ki jo je izdal tako imenovani Rimski klub. V gospodarskem življenju je tedaj še prevladovala teza o neomejeni rasti. Vladalo je prepričanje, da je predvsem stopnjevanje gospodarske rasti – kakorkoli že doseženo – glavna gonilna moč za nadaljnji uspešni razvoj človeštva. Preplašil je svet z morečim vprašanjem, kako dolgo bo planet Zemlja še prenašal naše početje, če se bomo še naprej obnašali tako kakor doslej. Izhajajoč iz leta 1970 je bila šokantna ugotovitev Meadowsa in sodelavcev, da bodo osnovna produkcijska sredstva v naravi na razpolago le še 250 let; če pa se bosta gospodarska rast in naraščanje prebivalstva na svetu "neovirano" nadaljevala, je pričakovati svetovni gospodarski zlom okrog leta 2050, hkrati pa tudi splošno ekološko katastrofo. Meadows navaja tudi pogoje, ob katerih more sistem ostati dolgoročno stabilen. Ob upoštevanju vseh navedenih zahtev bi po Meadowsu na svetu lahko vzpostavili stanje ravnotežja, opustiti bi seveda morali eksponentno rast in jo zamenjati z linearno ali celo ničelno rastjo. Avtorji omenjenega dela so bili deležni številnih kritik in nasprotovanj, vendar je njihovo delo kljub temu privedlo do spoznanja, da bomo morali trajno živeti z zavestjo o mejah rasti. O tem, kje so te meje, so mnenja močno deljena.

Svetovne organizacije (UNESCO, FAO, WHO, UNDP, Svetovna banka) in mednarodna organizacija (IUCN – The World Conservation Union, UNEP – United Nations Environment Programme in WWF – World Wide Fund For Nature) so leta 1991 objavile dokument Skrb za Zemljo (Caring for the Earth). "Če ta dokument primerjamo z načeli sprejetimi na podlagi študije ameriških znanstvenikov Meje rasti, je opazen premik od precejšnjega defetizma v začetku sedemdesetih let

k bolj aktivnemu in konkretnemu boju za rešitev okolja."³⁴ V tej listini, s podnaslovom Strategija za trajno življenje, je definiranih devet načel, po katerih naj bi živela človeška družba – načrt akcij do leta 2000. Načela so sledeča:

- Spoštovanje življenjske skupnosti in skrb zanjo.
- Izboljšava kakovosti človekovega življenja.
- Ohranitev Zemljine vitalnosti in pestrosti.
- Zmanjšanje izčrpanja neobnovljivih naravnih virov.
- Upoštevanje nosilne sposobnosti Zemlje.
- Spremembe v osbnem odnosu in v navadah.
- Usposobitev skupnosti, ki same skrbе za svoje okolje.
- Snovanje nacionalnih okvirjev za integracijo razvoja in varstva.
- Ustvarjanje povezav v svetovnih merilih.³⁵

Kirn navaja, da glede ekoloških in fizičnih omejitev rasti obstajajo trije odgovori: fanatični progresisti trdijo, da jih ni, radikalni ekologisti trdijo, da so, zmerni ekologisti in ekonomisti pa priznavajo le relativne, prehodne, ne pa absolutne fizične omejitve ekonomske rasti.

Omejevanje ekološke rasti ali njena ustavitev bi imela poleg pozitivnih tudi vrsto nezaželenih posledic, ki pa bi bile za razvite industrijske države v splošnem manj boleče kot za nerazvite države. Veliko nerazvitih držav in držav v razvoju se še vedno ubada z zadovoljevanjem najosnovnejših življenjskih potreb, zato je za njih gospodarska rast, ki pomeni povečevanje proizvodnje nujno potrebnih dobrin, bolj nujna kot za razvite države. Nezaželjene posledice omejevanja gospodarske rasti ali ničelne rasti v razvitih državah bi bile naprimer nezaposlenost, omejevanje javnih dobrin, kot so izobraževanje, zdravstvo,... Poleg že omenjenih možnih negativnih posledic omejevanja gospodarske rasti velja posebej poudariti, da

³⁴ Ružič, Mira, Biti ali imeti, str. 16

³⁵ Skrb za zemljo, Naši razgledi, 6. 12. 1991

ničelna rast sama po sebi ne pomeni tudi prenehanja uničujočega poseganja v naravno okolje, prav tako pa sama po sebi tudi ne zagotavlja bolj varčnega ravnanja z neobnovljivimi naravnimi viri. Ničelna gospodarska rast ima veliko negativnih stranskih učinkov, zato se nekateri teoretiki vse bolj zavzemajo za kvalitetno gospodarsko rast, ne zgolj za količinsko. Cilj gospodarske politike v primeru kvalitetne rasti je predvsem selektivni razvoj.

Na konferenci Združenih narodov o okolju in razvoju leta 1991 v Rio de Janeiru so med drugim izdali tudi listino s 27 načeli za uresničevanje z okoljem usklajenega razvoja, ki ga pri nas označujemo tudi z izrazom samovzdržujoči razvoj ali obstojni razvoj. S tem je bila formalno potrjena koncepcija razvoja, za katero so se že prej zavzemali varstveniki narave.³⁶ V skladu s to koncepcijo razvoja bi moralo človeštvo svoj nadaljnji razvoj zasnovati na zdravem in ustvarjalnem življenju ter v harmoniji z naravo, ob zavesti, da mora biti varstvo okolja sestavni del vsakega razvoja. Presoja vplivov na okolje bi morala biti v pristojnosti državnih institucij. Države bi v tej koncepciji razvoja imele pravico izrabljati svoje naravne vire, vendar tako, da ne prizadenejo okolja sosednjih držav, morale pa bi zmanjšati ali odpraviti neprimerne oblike proizvodnje in porabe. Eno od načel pravi, da bi onesnaževalci morali sami nositi stroške zaradi onesnaženja. Z okoljem usklajeni razvoj vključuje tudi željo, da bi prihodnje generacije živele v kakovostnem okolju, ki bi ga bilo mogoče obvarovati ob upoštevanju postavk te koncepcije razvoja.

Kirn meni, da je koncepcija z okoljem usklajenega razvoja utopična. Je sicer upravno-tehnično mobilizatorska, psihološko pomirjujoča in populistična. Ljudem obljublja tisto, kar sami hočejo verjeti, da je možno: ohranjati zdravo okolje in ohranjati kvaliteten gospodarski razvoj, ki omogoča obstoječo raven zadovoljevanja potreb. Če bi bile postavke samovzdržujočega razvoja v praksi izvedljive, se nam praktično ne bi bilo treba ničesar odreči. Na žalost pa so fraze o

---

³⁶ Bricelj, Mitja, Bodo trenutki resnice in konvencij le osvestili ljudi, Delo, 17. 6. 92

združljivosti gospodarskega razvoja in varstva okolja le polovične resnice.

Al Gore navaja v svoji knjigi Na poti k ravnovesju kot rešitev Svetovni Marshallov načrt. Kriza, v kateri smo se znašli, ima svetovne razsežnosti in rešimo jo lahko le z univerzalnim pristopom. "Ta načrt bi po obsegu in kompleksnosti močno presegel prejšnjega; potreben je načrt, ki bo nudil obsežno, dolgoročno in natančno usmerjeno denarno pomoč državam v razvoju, potrebni bodo obsežni programi za razvoj in prenos novih tehnologij - potrebnih za trajen gospodarski napredek - v revne države, izdelati bomo morali program, ki bo umiril rast svetovnega prebivalstva, nujna pa bo tudi obveza industrijskih držav, da bodo pospešile prehod na okolju manj škodljive načine življenja."³⁷

Znano dejstvo pa je, da se mora produkcija umiriti in dati novim kvaliteta prednost pred neracionalnimi kvantitetami. Ravno tu pa je tudi pomembna naloga za marketing, saj lahko ustrezno oblikovana marketinška politika veliko prispeva k varovanju okolja, prav tako pa je pomembna soustvarjalca ekološke zavesti pri potrošnikih.

---

³⁷ Gore, Al, Na poti k ravnovesju, str. 279, natančen načrt Marshallovega načrta se nahaja na str. 277-344

3.2. POTROŠNIŠTVO

Prehajam v poglavje o potrošništvu, kjer združujem Frommovo mnenje o njem in posplošeno kritiko. Poglavje, v katerem bom obširneje pisala o potrošništvu, se nanaša na podpoglavje 3.1.2. (Izvor in narava orientacije *imeti*), v katerem sem že načela omenjeno problematiko.

Pri potrošništvu gre za uporabo naravnih plodov in proizvedenih materialnih dobrin in uslug zaradi zadovoljevanja individualnih in kolektivnih potreb.³⁸ Potrošniška družba je družba, katere prebivalce je zajela prava eksplozija potrošnje za življenje potrebnih in nepotrebnih dobrin. Prišlo je do razmaha nefunkcionalne – iracionalne potrošnje. Porabništvo nima negativnega predznaka dokler zadovoljuje realne človekove potrebe.

Za potrošništvo v razmahu, kakršno je značilno za današnjo moderno družbo, sta značilna dva nasprotujoča si pogleda:

- Za ene je to izraz družbene krize, dehumanizacije družbenih odnosov in postopkov, nadaljnjega odtujevanja človeka in družbe, h kateri pripada itd. (kar je tudi Frommovo mnenje).
- Drugi jo, nasprotno, ocenjujejo kot pozitivno pridobitev sedanjih dosegov, funkcijo razvoja modernih proizvodjalnih sil, prvi korak v izenačevanju ljudi itd.³⁹

Potrošniška družba se je kot tērmin začela uporabljati v visokoindustrijsko razvitih deželah zahodnega sveta, po drugi svetovni vojni. Ta tērmin označuje tudi fazo prehoda od industrijskih družb k tako imenovanim postindustrijskim družbam.

---

³⁸ Dragičević, Adolf, Ekonomski leksikon, str. 576

³⁹ prav tam, str. 576

Po Walt W. Rostow-u, znanem ameriškem ekonomistu (bil je tudi specialni gospodarski svetovalec v administraciji predsednika ZDA John F. Kennedy-a), prehaja vsaka družba skozi pet stadijev ekonomskega razvoja:

1. stadij tradicionalnih družb,
2. stadij ustvarjanja predpostavk za vzpon,
3. družbe, ki ravno eksistirajo v stadiju ekonomskega poleta,
4. stadij vzpona k visokorazvitim družbam,
5. stadij potrošniške družbe.⁴⁰

Sinonimi "potrošniške družbe" so še "družba izobilja", "družba masovne potrošnje" in po Fromu "grabežljiva družba".

Karakteristike, ki prevladujejo v sodobni potrošniški družbi, so:

- neomejenost proizvodnje in potrošnje;
- vzpostavljanje nezdravega rivalstva v kopičenju materialnih sredstev;
- pretvarjanje vsega v potrošniške artikle;
- ropanje narave in ogrožanje naravnega ravnovesja,
- razsipnost;
- pasivnost ljudi;
- imetje kot sredstvo identificiranja;
- nefunkcionalno konzumiranje.

Predstavniki potrošniške družbe so popolni potrošniki. Potrošnik je oseba, ki ima vire in možnosti, da kupi dobrine, ki jih nudi trg, in s tem zadovolji obstoječo potrebo. Potreba pa je občutek pomanjkanja ter spodbuda ali želja, da se to pomanjkanje odpravi. Potrebe so lahko resnične (prave, izvirne, racionalne...) ali lažne (odtujene, popačene, iracionalne...). Delijo se lahko še po številnih in različnih kriterijih. Po kriteriju primarnosti zadovoljevanja so lahko primarne in sekundarne, biološke in kulturne, osnovne potrebe in potrebe standarda... Po kriteriju številnosti se

---

⁴⁰ Novalič, Fahrudin, Potrošačko ponašanje i specialni rat, str. 73

delijo na individualne, skupne, družbene, skupinsko obče potrebe.

Z vidika vrednostne usmerjenosti potrošniške družbe in njenih posameznikov prevladujejo v strukturi njenih potreb potrebe višjega reda - luksuzne potrebe (vsak proizvod lahko dobi značilnosti luksuznega proizvoda v širšem smislu; razkošno pakiran, dodelan, z raznimi dodatki, ki večajo udobnost uporabe, atraktivnost...). Takšen model potreb in tudi potrošnje, povezan s tehnološkim, znanstvenim, izobraževalnim, kulturnim informacijskim, ... kompleksom, se ne ponuja samo vsemu prebivalstvu potrošniške družbe, temveč tudi ostalemu delu sveta kot zaželjen način življenja in kot predpostavka demokratičnega razvoja družbe.

V vsaki razredni družbi, še posebej pa v moderni industrijski družbi, odvisno od stopnje razvoja proizvodnih sil in karakterja proizvajalnih odnosov, nekateri proizvodi služijo zadovoljevanju odtujenih potreb ljudi. Z ljudmi se v industrijskih družbah pogosto manipulira in s tem diktira željena potrošnja. Agresivno se diktira maksimalna potrošnja mnogih izdelkov na trgu. Tudi "vzgoja" je prilagojena potrebam trga. V svetu komercializma pomeni "vzgojiti" prepričati ljudi, da kupujejo proizvode. Tako človek postane sredstvo manipulacije v ustvarjanju proizvodnje in potrošnje.⁴¹

Če povzamem še Frommovo kritiko marketinga - kot vzpodbujevalca "nepotrebnih" potreb - lahko izluščimo naslednje: ekonomska propaganda špekulira, da bi ljudem ustvarila nove potrebe. S tem bi ljudi prisilila k novim žrtvam, postavila bi jih v nove odvisnosti. Z vsemi, znanstveno utemeljenimi silami se posveča potrošniku, prevzeti hoče skrb za porazdelitev njegovega dohodka, usmerjati ga hoče pri nakupih, preprečevati ga hoče pri vsakem poskusu racionaliziranja nakupov. Prevzgojila bi ga rada iz človeka z naravnimi, iz družbenega bistva izhajajočimi potrebami, v človeka umetnih potreb, ki reagira na svet, ki ga obdaja mehanično.

---

⁴¹ prav tam, str. 77

J. K. Galbraith gleda, podobno kot Fromm, na to, kakšen učinek ima manipulativna reklama na neko družbo. To opiše s sledečimi besedami:

"Od ranega jutra do pozne noči obveščajo ljudi o tem, kaj jim blago nudi in kako je zanje nepogrešljivo. Vsako obliko in površino vsakega posameznega izdelka so prilagodili vsem prodajnim lastnostim, te pa nato opišejo s talentom, resnostjo in globoko zaskrbljenostjo za zdravje, srečo, družbene dosežke in izboljšano gospodarstvo. Celo skromnejše kvalitete nepomembnega blaga povečujejo z resnostjo in svečanostjo, s katero bi lahko najavili tudi skupen povratek Kristusa in vseh apostolov. Pomembnejše lastnosti blaga in storitev, kot npr. prednost bolj belega perila, obravnavajo s sorazmerno večjim poudarkom. Posledica tega je, da kljub temu, da je blaga vedno več, ne kaže, da bi bilo manj pomembno. Nasprotno pa je potrebno veliko volje, če si hočemo zamisliti, da je poleg blaga pomembno še kaj drugega. Moralno se strinjamo, da ponudba blaga ni merilo človeških dosežkov, dejansko pa vzamemo to kot je, in tako tudi mislimo."⁴²

Torej bistvo marketinga ne bi smelo biti v manipulativnem oblikovanju odtujenih potreb. "Naprednejši teoretiki v marketingu vidijo mnogo več. Vidijo ga kot filozofijo razmišljanja, kot demokratično pot urejanja odnosov med ponudniki in potrošniki, celo več, kot podstat skoraj vseh družbenih odnosov."⁴³ Družbeno-marketingška usmeritev je nov trend v razvoju marketinga, ki je nastal kot odgovor na počasno spoznavanje in na spremembe v vrednostnem sistemu ljudi. (Jančič omenja, da je ta razvojna stopnja značilna predvsem za ZDA). Družbeno-marketingška usmeritev ne pomeni zanikanja marketingške usmeritve, marveč njeno razširitev.

Družbeni karakter, ki vlada v že opisanih potrošniških družbah, se imenuje homo consumens. Vizija totalnega konzumenta je dejansko nova človekova podoba, ki osvaja moderni svet. Ta fenomen je postal univerzalen.

---

⁴² Galbraith, Kenneth J., Nova industrijska država, str. 197

⁴³ Jančič, Zlatko, Marketing, Strategija menjave, str. 14

Preden pa preidem k predstavitvi homo consumensa, bi rada opisala še homo oeconomicusa kot osnovo homo consumensa.

Homo oeconomicus je izraz, ki ga je v ekonomsko znanost prva uvedla angleška klasična šola. Predstavnik te smeri A. Smith ga je v svojem osnovnem ekonomskem delu Bogastvo narodov konstruiral kot imaginarnega človeka, ki zaradi svobodne konkurence v gospodarstvu postopa tako, da ob najracionalnejšem koriščenju svojih moči ter sredstev ustvari največjo možno korist in največji možen dobiček. "Ženeta ga samo dva osnovna zakona, naravni in ekonomski: osebni interes (egoizem) in ekonomska moč. Po Smithu sta to istočasno univerzalna in splošna zakona človeškega obnašanja, ki imata odločujoč vpliv na ekonomsko aktivnost."⁴⁴

Izhajajoč iz prej zapisanega temelji ekonomsko delovanje na svobodni konkurenci, konkurenci med mnogimi posamezniki, ki želijo prodati na blagovnem trgu svoje blago ali pa na trgu dela svoje delo in usluge. Ta ekonomska nujnost konkurence je vodila k naraščajočemu konkurenčnemu obnašanju. Človeka je gnala želja, da bi bil boljši od svojega tekmeca; vsak se je boril za boljše mesto – v tem poganjanju za uspeh so se zrušila družbena in moralna pravila človekove solidarnosti.

Homo oeconomicus zagovarja stališče, da je ekonomska aktivnost smiselna le tedaj, če prinaša dobiček; to je, če iz proizvodnje dobimo več, kot pa smo vanjo vložili. Motiv za proizvodnjo ni niti družbena korist niti zadovoljitev v delovnem procesu, ampak iz investicij izveden dobiček.

Homo consumens je poseben primer homo oeconomicusa, je njegova ekstremna pojavna oblika. Homo consumens je širši pojem od homo oeconomicusa. Je tip družbenega karakterja, ki osvaja svet. Je popolni potrošnik, njegov cilj je *imeti* več in porabiti več. Konzumira, kar mu industrija ravno vsili: cigarete, alkohol, kino, potovanja ... Edina meja je njegova plačilna sposobnost. Ima iluzijo sreče, čeprav

⁴⁴ Woll, Artur, Wirtschaftslexikon, str. 311

dejansko nezavedno trpi zaradi dolgočasje in pasivnosti (notranje pasivnosti).

Fromm opisuje homo consumensa kot tip družbenega karakterja, ki ima svojo lastno dinamiko. "To dinamiko se lahko razume samo v smislu freudovske karakterne dinamike, ki razlikuje med tem, kar je človeku zavestnega, in med nezavednimi močmi, ki ga gonijo."⁴⁵ Ta novi tip človeka je podzavestno pasiven, prazen, prestrašen, izoliran, odtujen in zdolgočasen. Če bi vprašali takšnega človeka, ali je nesrečen ali zdolgočasen, bi to odločno zanimal. Torej takšen tip človeka ni zavestno zdolgočasen. Ta prestrašen, zdolgočasen, odtujen človek kompenzira svoj strah s konzumiranjem. "Le-te vsesplošne bolezni oziroma natančneje simptoma "patologije normalnosti" nihče ne občuti kot bolezni. Pojem bolezen se vedno doživi, če je kdo bolj bolan, kot so drugi. Če pa vsi trpijo za isto boleznijo, potem se pojem bolezni v zavesti sploh ne pojavi. Notranja praznosta, notranji strah se zdravi s konzumiranjem. /.../ Človek se pa čuti praznega, in da bi to praznino simbolično zapolnil, se "polni" z drugimi stvarmi."⁴⁶ S tem premosti občutek notranje praznine in notranje slabosti.

"Človek je danes uročen ob možnosti, da lahko kupuje več, bolje in zlasti nove stvari. Lačen je potrošnje."⁴⁷ Kupovanje in trošenje je postalo iracionalni cilj. Le-ta je sam sebi namen in nima velike zveze z uporabo ali z uživanjem kupljene in potrošene stvari.

Gledano z druge strani pa je ta problem povezan z ekonomsko strukturo moderne zahodne družbe. Zanj velja, da temelji na absolutnem in rastočem konzumu. Da družba funkcionira, morajo ljudje vedno več kupovati, tako s povpraševanjem zadostijo ponudbi, ki jo producira industrija. Neverjetno rafiniran reklamni aparat zapeljuje ljudi, da vedno več konzumirajo; ustvarja umetne potrebe in manipulira z ljudmi.

---

⁴⁵ Fromm, Erich, *Leben zwischen Haben und Sein*, str. 79

⁴⁶ prav tam, str. 81

⁴⁷ Fromm, Erich, *Zdrava družba*, str. 119

"V resnici gra za circulus vitiosus: Človek, ki postane v tem sistemu prestrašen, konzumira. Ampak tudi človek, ki je zapeljan h konzumu, postane prestrašen, ker postane pasiven, ker vedno samo sprejema, ker nič na svetu aktivno ne doživi. Vedno bolj prestrašen je, vedno več mora konzumirati; in vedno več konzumira, tem bolj je prestrašen in zdolgočasen."⁴⁸

Dolgočasje preprečujejo novosti v avto-, filmski- in v drugih industrijah. V bistvu preprečujejo, da postane dolgočasje zavestno. Dejansko pa ga povečujejo. Čeprav nezavedno – dolgočasje ostane dolgočasje. Kolikor več homo consumens porabi, toliko bolj postaja suženj stalno naraščajočih potreb. "Res je, da obstaja naravna potreba po večji potrošnji, dokler je življenjski standard prebivalstva pod nivojem človekovega obstanka. Res je tudi, da obstaja legitimna potreba po večji potrošnji, ki jo je človek razvil s kulturo, in da eksistirajo prefinjene potrebe po boljši hrani, objektih, umetniškem užitku, po knjigah,... Toda naša težnja po potrošnji je izgubila vse zveze s človekovimi stvarnimi potrebami."⁴⁹

Kako pa Fromm gleda na legitimnost človekovih potreb?

Fromm navaja dve stališči: prvo stališče je relativistično in zagovarja, da so vse potrebe legitimne, dokler ne škodijo drugim. "To je hkrati tudi moderno stališe: Če človek nekaj hoče, čuti potrebo po nečem, si želi, potem je izpolnitev te želje vedno pravilna; le škoditi ne sme drugim, ali, v nekaterih izrednih situacijah, kot na primer pri drogah, tudi človeku samemu ne."⁵⁰ Drugo stališče je normativno stališče. Le-to loči človekove potrebe na dobre in slabe. Kot dobre potrebe označuje tiste, ki podpirajo in pospešujejo aktivnost, produktivnost, senzibilnost človeka. Slabe potrebe so tiste, ki vzpodbujajo pasivnost, nezainteresiranost....

⁴⁸ Fromm, Erich, *Leben zwischen Haben und Sein*, str. 82

⁴⁹ Fromm, Erich, *Zdrava družba*, str. 119

⁵⁰ Fromm, Erich, *Sozialistischer Humanismus und humanistische Ethik*, str. 323

Kako pa naj ločimo, katere so dobre in katere slabe potrebe? Fromm odgovarja, da je ta odločitev lahko sprejeta na osnovi antropološko – psihološke raziskave. O tem problemu se lahko diskutira le, če se prej sprejme druga, zelo pomembna odločitev: da je človek pomembnejši od ekonomije.

3.3. MODUS *BITI*

To poglavje je namenjeno predstavitvi tērmina *biti*. Mislím, da je tukaj treba poudariti še to, da bo predstavitev modusa *biti* nekoliko krajša od predstavitve modusa *imeti* in to zaradi tega, ker bom o modusu *biti* precej govorila v zadnjem podpoglavju (3.4.3. – Nov človek in nova družba), kjer bom podrobneje predstavila že večkrat omenjeno željo in potrebo po transformaciji od *imeti* k *biti*.

3.3.1. RAZLAGA POJMA *BITI*

Pojem *biti* se lahko uporablja na več načinov⁵¹:

- kot pomožni glagol – kot je "jaz sem visok", "jaz sem bel", "jaz sem siromašen", t.j. kot slovnična oznaka identitete;
- kot pasiv, trpna oblika glagola – na primer "jaz sem pretepen" pomeni, da sem predmet aktivnosti drugega, nisem subjekt moje aktivnosti kot v "tepem";
- v smislu *biti* kot eksistirati.

V smislu pričujoče diplomske naloge se razume *biti* kot temeljni način obstajanja, kot alternativo že opisanemu modusu *imeti*. Je orientacija do samega sebe in do sveta okrog nas.

Verjetno bi več ljudi znalo opisati modus *imeti* kakor pa modus *biti*. Fromm razlaga, da obstajata za to dva vzroka:

- modus *imeti* je v naši družbi bolj izražen kot modus *biti*;
- *imeti* se navezuje na stvari. Le-te so konkretne in opisljive. *Biti* pa se navezuje na doživljaje in izkušnje.

---

⁵¹ Fromm, Erich, Haben oder Sein, str. 33

"Predpostavke eksistenčnega načina *biti* so neodvisnost, svoboda in obstoj kritičnega uma. Bistvena značilnost *biti* je aktivnost, ne v smislu zaposlenosti, temveč v smislu notranje dejavnosti, produktivne uporabe človekovih moči."⁵² Biti aktiven pomeni, da človek uporablja svoje sposobnosti in talente, s katerimi je obdarjen vsak. Modus *biti* je povezan s sposobnostjo, da smo aktivni, pasivnost pa ta modus izključuje.

---

⁵² prav tam, str. 90

3.4. IMETI IN BITI V VSAKDANJEM ŽIVLJENJU

Fromm je v svoji knjigi *Imeti ali biti* navedel za lažje razumevanje razlik med modusom *imeti* in modusom *biti* tudi precej primerov iz vsakdanjega življenja. Sama sem izbrala in povzela le enega, meni kot študentki zelo zanimivega:

UČENJE

Študentje, katerih orientacijska forma je *imeti*, se v procesu učenja zelo razlikujejo od študentov, usmerjenih v modus *biti*. Študentje, usmerjeni v modus *imeti*, bodo obiskovali in poslušali predavanja, razumevajoč logično strukturo snovi, si zapisali vsako besedo in se kasneje naučila svoje zapiske in odšli na izpit. "Vendar vsebina ne postane njihov individualen sistem misli, ne bogati in ne razširja ga. Namesto tega preoblikujejo stvari, ki so jih slišali, v čvrsti sklop misli ali v cele teorije, ki jih shranijo."⁵³ Takšni študentje niso produktivni. Proces učenja je drugačen pri študentih, ki so orientirani v modus *biti*. Ti študentje že pred predavanji razmišljajo o temah predavanja, tako se jim že pred tem zastavljajo vprašanja. Tema jih zanima in na predavanjih sodelujejo. So produktivni in aktivni. Pri teh študentih postane vsebina individualen sistem misli posameznika. To pa je seveda možno le, če predavanje vsebuje stimulatívno snov.

---

⁵³ prav tam, str. 37

3.5. POT OD *IMETI* K *BITI*

Od začetka industrijske dobe je veliko ljudi verjelo v obljubo o neomejenem napredku, ki je pomenila obljubo o obvladovanju narave, o materialnem obilju, o veliki sreči za večino ljudi... Vendar se velika obljuba v industrijski dobi ni izpolnila in vse več ljudi se je začelo tega zavedati. Prihajamo do zaključkov, da neomejeno zadovoljstvo vseh želja ne vodi k sreči, pa tudi k popolnemu zadovoljstvu ne. Ekonomski napredek je ostal privilegij bogatih narodov, pa tudi jez med bogatimi in siromašnimi narodi se pogloblja. Tehnični napredek pa je privedel do ekoloških nevarnosti in do nevarnosti nuklearne vojne. To in vse že prej navedeno nas pripelje do zaključka, da je za dobrobit nas vseh potreben prehod k novemu človeku in novi družbi.

Fromm omeni dva načina, po katerih naj bi se preoblikovala današnja družba. Desni romantiki so videli možnost le v zaustavitvi napredka industrijskega sistema in v povratku k predhodnim oblikam družbenega reda, z nekaterimi modifikacijami. Protest levičarjev je Fromm imenoval radikalni humanizem. Verjeli so, da ni mogoče zaustaviti družbenega razvoja in edino rešitev so videli v ustvarjanju nove družbe, v kateri bi ljudje bili osvobojeni odtujenosti, podrejenosti stroju, izpostavljenosti dehumanizaciji. Kljub razlikam med samimi radikalnimi humanisti pa Fromm navaja njihove skupne ideje. Skupna jim je ugotovitev, da mora proizvodnja služiti stvarnim potrebam ljudi, prav tako zahteva po vzpostavitvi novih odnosov med ljudmi in naravo. Cilj družbenih ureditev mora postati dobrobit ljudi in preprečevanje zla, težiti je potrebno k zdravi in ne k maksimalni potrošnji...

V nadaljevanju bo iz Frommovega videnja nove družbe razvidna identičnost z navedenimi idejami.

Kako torej Fromm gleda na prehod v novo družbo?

"Da bi pustili temu visokemu cilju, da postane konkreten, so poklicane najboljše glave iz vseh